

بررسی نقش عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت جامعه

دکتر جهانگیر قلی پور^۱، دکتر فاطمه محمد پور^۲، سهیل قلی پور^۳

^۱دکترای مدیریت اطلاعات، دانشگاه تبریز

^۲دکترای دندانپزشکی

^۳سال آخر تجربی

نویسنده مسئول:

دکتر جهانگیر قلی پور

مجله علمی پژوهش در مدیریت و مطالعات اجتماعی (سال ششم)
شماره ۲۱ / پاییز ۱۳۹۹ / ص ۱۹-۲۶

چکیده

سلامت نه فقط به عنوان نداشتن بیماری بلکه به معنی شرایط بهتر زندگی در ابعاد فیزیکی، روانی و اجتماعی تعریف می شود که نشان دهنده وجود نگاه جامع تر نسبت به سلامت و توجه به ابعاد مختلف وجودی انسان در موضوع سلامت است چرا که انسان از ماهیت جسمانی، روانی و اجتماعی به طور همزمان برخوردار است و باید برای زندگی بهتر افراد جامعه این سه بعد وجودی انسان را در ارتباط با هم در نظر گرفت. با در نظر گرفتن گسترش روزافزون ارتباطات انسانی و اجتماعی، شناسایی عوامل مخرب آرامش و سلامت افراد و علل بروز بحران های اجتماعی و روانی، اهمیت بیشتری یافته و متقابلاً به احساس نیاز فردی و اجتماعی به سلامت اجتماعی افزوده شده است. از طرف دیگر گستره فراوان آن که همه افراد را در بر می گیرد اهمیت بررسی سلامت اجتماعی و عوامل مؤثر را دو چندان می کند. عوامل اجتماعی اثر قابل توجهی در روندی که جامعه منابع خود را برای مقابله با مخاطرات بهداشتی و عرضه مراقبت های پزشکی به مردم سازماندهی می کنند، دارد و در این میان نقش عوامل اجتماعی یک جامعه از اهمیت خاصی برخوردار است.

کلیدواژه ها: عوامل اجتماعی، سلامت، سلامت جامعه، ارتقاء سلامت

مقدمه

تعریف سازمان جهانی بهداشت از سلامت "سلامت حالت رفاه و آسایش کامل روانی، جسمانی و اجتماعی است"، نه تنها فقدان بیماری و یا نقص عضو، همچنین می توان سلامت را نوعی درجه ی تطابق و همسانی با برخی از عوامل اجتماعی همچون سواد و سلامتی، سبک زندگی و سلامتی، جنسیت و سلامتی، شرایط محیطی و سلامتی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی و سلامتی است که در قالب حدود و هنجارهای متغیری قابل بررسی دانست (آدلر^۱، ۲۰۱۰). لذا سلامت نه تنها به معنای عادی بودن انسان از امراض گوناگون بلکه شامل رفاه احساسی، روانی و اجتماعی نیز می باشد. بر این اساس، عوامل اجتماعی تعیین کننده سلامت به شرایط اجتماعی که انسان ها در طول چرخه حیاتشان در آن زندگی و کار می کنند توجه دارد.

در دنیای امروز دیدگاه های سلامت چشم اندازی وسیع تر پیدا کرده و ضرورتاً به عوامل تعیین کننده غیر طبی سلامت توجه ویژه ای معطوف گشته است. هر یک از این تعیین کننده ها به خودی خود و یا از طریق تاثیر بر یکدیگر وضعیت سلامتی را به شدت تحت تاثیر قرار می دهند و سبب بروز بی عدالتی هایی در وضعیت سلامت می گردند. این تعیین کننده ها از قبیل وراثت، شیوه زندگی، محیط زیست، وضعیت اقتصادی - اجتماعی و ... بوده که تاثیر چشمگیری بر سلامت و پیامدهای آن از جمله کیفیت زندگی دارند (باباپور، ۱۳۹۶). ارتقاء سلامت در جامعه، پایه قدرت نظام اجتماعی به شمار می آید این قدرت به لحاظ عملی از طریق ارزیابی زندگی افراد جامعه مدنظر قرار می گیرد. بنابراین سلامت فقط یک امر زیست شناختی نیست و عوامل اجتماعی نیز در تعیین سطح سلامت افراد دخیل می باشد. شرایط و موقعیت های اجتماعی نه تنها امکان ایجاد بیماری و یا معلولیت را افزایش می دهد بلکه می تواند افق خاصی را از نظر پیشگیری از بیماری و نیز حفظ سلامت ترسیم نماید، چرا که سلامتی شرط ضروری برای ایفای نقش های اجتماعی است و انسانها در صورتی می توانند فعالیت کامل داشته باشند که هم خود را سالم احساس کنند و هم جامعه آنها را سالم بدانند.

مراعات های بهداشتی و پزشکی می توانند باعث طول عمر و یا بهبودی از یک بیماری جدی شوند ولی آن چیزی که برای سلامت جامعه مهم است، شرایط اجتماعی - اقتصادی است که باعث می شود مردم بیمار شوند و یا نیاز به نظارت پزشکی داشته باشند. بدین معنا که عوامل اجتماعی سلامت مانند: میزان درآمد، سطح تحصیلات، شغل، تغذیه، طبقه اجتماعی بسیار بیشتر از عواملی مانند عوامل زیست شناختی و پزشکی سبب ابتلا به بیماری ها می شوند و در سلامت انسان نقش به سزایی دارند که اگر نادیده گرفته شوند رسیدن به اهداف سلامتی و برقراری عدالت در سلامت را محال می نمایند.

کبیز^۲ سلامت اجتماعی را به عنوان گزارش فرد از کیفیت روابطش با دیگران، نزدیکان و گروه های اجتماعی که وی عضوی از آنهاست تعریف می کند. ایشان معتقدند سلامت اجتماعی بخشی از سلامت فرد را می سنجد و شامل پاسخ های درونی فرد که نشانگر رضایت یا فقدان رضایت فرد از زندگی و محیط اجتماعی آنها هستند می باشد.

عوامل اجتماعی

از اوایل دهه ۱۹۵۰ میلادی جامعه شناسی پزشکی به طور جدی وارد مباحث پزشکی گردید و در دانشکده های علوم پزشکی به تدریج جامعه شناسان نیز وارد شدند و این اندیشه که «تصمیمات پزشکی نباید تنها ناشی از محاسبات صرف علمی و وقایع روتین باشد بلکه به واسطه اینکه انسان ها را درگیر می کند لذا باید به نقش آنها به عنوان بازیگران اجتماعی توجه کرده و ارزشهای آنها را ارزش نهد و با توجه به زمینه و ساختار اجتماعی که فرد، چه پزشک و چه بیمار در آن قرار دارد، اتخاذ شود (فریمن^۳، ۱۹۸۹).

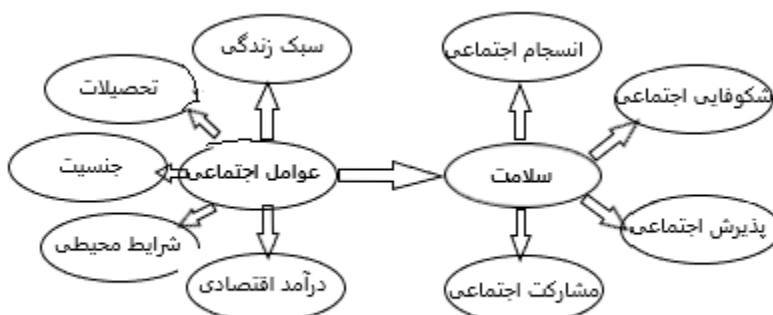
عوامل اجتماعی دارای نقش اساسی و مهمی در زمینه سلامت افراد دارند. این عوامل مانند: نابرابری، نژاد، قومیت، زبان، جنس، اقلیت، مهاجرت، فقر، تحصیلات و سواد بهداشتی، طبقه اجتماعی، محل سکونت، مذهب، شغل، درآمد، فعالیت اجتماعی، استرس، اعتیاد، غذا، دسترسی و استفاده از خدمات بهداشتی اولیه، شهرنشینی، حاشیه نشینی، خشونت، جهانی سازی و مراقبت از سلامت خود و حمایت های اجتماعی و سبک زندگی

¹ Adler

² Keyes

³ freemen

ناشی از این عوامل نقش بسیار بیشتری از عوامل زیست شناختی در سلامت و تندرستی انسان دارند (نمودار ۱)، ولی به علت اینکه اکثر این عوامل شناسایی و درک نشده اند مورد غفلت قرار گرفته است. سلامتی و آسایش در کامل ترین معنی آن پدیده ای است که سزاوار توجه همه انسان ها، گروه های اجتماعی و جوامع بشری است. برای تحقق این امر آماده سازی امکانات و تسهیلات مناسب جهت تأمین سلامت جسمی، روانی و اجتماعی انسان در تمامی مراحل زندگی از جمله حقوق اولیه به شمار می رود.

نمودار ۱. مدل عوامل اجتماعی موثر بر سلامت

در طول زندگی افراد جامعه شرایط ضعیف اقتصادی- اجتماعی بر سلامتی تاثیرگذار است. افرادی که در طبقات پایین اجتماعی قرار گرفته اند حداقل دو برابر افرادی که در طبقات بالاتر هستند دچار بیماری جدی و مرگ زودرس می شوند. حتی در میان طیف کارکنان اداری، آن دسته که از طبقه پایین تری برخوردارند بیشتر از کارکنان طبقه بالاتر از بیماری و مرگ زودرس در رنج می باشند. علل مادی و روانی اجتماعی از قبیل سرمایه کم خانواده، تحصیلات پایین، شغل نامطمئن و زندگی در خانه های نامناسب در ایجاد این تفاوتها سهم دارند که در نهایت، اثرات آنها منجر به بروز بیماری ها و یا مرگ زودرس می گردد. هرچه مردم به مدت طولانی تری در شرایط اقتصادی- اجتماعی تنش دار زندگی کنند به همان نسبت از لحاظ جسمانی رنج بیشتری را متحمل شده و در سنین کهنسالی از سلامتی کمتری بهره مند خواهند شد (ریچارد، ۲۰۰۳).

لارسن^۴ (۱۹۹۶) سلامت اجتماعی را نوعی ارزیابی فرد از کیفیت روابطش با خانواده و دیگران و گروه های اجتماعی تعریف می کند. وی معتقد است که مقیاس سلامت اجتماعی بخشی از سلامت فرد را می سنجد که نشانگر رضایت یا نارضایتی فرد از زندگی و محیط اجتماعی است و در واقع، شامل پاسخهای درونی فرد، یعنی احساس و تفکر و رفتار است. به طور کلی، بعد اجتماعی سلامت در برگیرنده سطوح مهارت های اجتماعی و عملکرد اجتماعی و توانایی شناخت هر شخص از خود به عنوان عضوی از جامعه بزرگتر است. از این نظر، هر کس عضوی از افراد خانواده و عضو جامعه ای بزرگتر محسوب می شود. درسنجش سلامت اجتماعی، به نحوه ارتباط شخص در شبکه روابط اجتماعی توجه می شود. اهمیت توجه به بعد اجتماعی توسعه و همچنین تأکید سازمان بهداشت جهانی بر سلامت اجتماعی، در کنار سلامت فیزیکی، سبب شده است تا امروزه سلامت اجتماعی به دغدغه مشترک جامعه شناسان و برنامه ریزان اجتماعی در هر جامعه تبدیل شود (عجم نژاد، ۱۳۹۱).

به طور کلی وجود سلامت جسمی، روانی و اجتماعی باعث می شود تا افراد در دوره های مختلف زندگیشان کارکرد اجتماعی مناسبی داشته باشند. افراد مختلف برحسب نقش های مختلف که در جامعه بر عهده دارند کارکردهای متفاوتی نیز دارند. بیشتر جنبه های زندگی ما در جامعه تحت تاثیر و در ارتباط متقابل با دیگر اعضای جامعه می باشد و وجود سلامت برای یک ارتباط سالم در جامعه ضروری می باشد. سلامت شرط ضروری ایفای نقش های اجتماعی است. افراد جامعه زمانی می توانند فعالیت کامل داشته باشند که خود را سالم احساس کنند و جامعه هم آنها را سالم بداند (پیلتن، ۱۳۹۱).

⁴Larson

سلامت اجتماعی

سلامت یکی از مفاهیم و شاخص های اساسی در توسعه انسانی جوامع می باشد. طوری که توسعه یافتگی هر اجتماعی را از روی کیفیت سلامت مردم آن اجتماع، میزان توزیع عادلانه سلامت در میان طیف های مختلف طبقات اجتماعی و نیز میزان محافظت از افراد محروم در مقابل عوامل آسیب رسان آن جامعه قضاوت می نمایند (مطلق و همکاران، ۱۳۸۷). سلامت، اساسی ترین شناسه آسایش جوامع امروزی به شمار می رود و بیش از آنکه متاثر از مسایل پزشکی باشد، به عوامل اجتماعی وابسته بوده و در واقع سلامت اجتماعی به نوعی حفاظت صحه روانی، فردی و اجتماعی گفته می شود که نظریه های متعددی در این زمینه بررسی شده است.

آسایش و رفاه در هر جامعه ای ابتدا داشتن امید به زندگی مناسب و سالم است و سپس کیفیت زندگی، که هیچ کدام از این ها بدون داشتن سلامت امکان پذیر نیست و در نهایت توسعه بدون وجود انسان سالم قابل درک نیست. به گفته دکتر ماهر^۱ رئیس پیشین سازمان جهانی بهداشت " سلامت اگر همه چیز نیست همه چیز بدون سلامت هیچ است ". از همین رو سلامت را محور توسعه اقتصادی - اجتماعی تلقی می کنند، بنابراین برای دستیابی به نتایج توسعه اقتصادی و اجتماعی باید در زمینه ارتقای سلامت سرمایه گذاری کرد و سهم بخش سلامت را افزایش داد (بابایی، ۱۳۸۲). از قدیم الایام وضعیت اقتصادی - اجتماعی بر سلامت انسان موثر شناخته شده است و برای اکثر مردم جهان وضعیت سلامت در درجه اول با میزان پیشرفت اقتصادی - اجتماعی یعنی درآمد سرانه، سطح آموزش، تغذیه، اشتغال، مسکن، بعد خانوار، افزایش جمعیت و... تعیین می شود.

نمودار ۲. شاخصه های سلامت و سلامت اجتماعی

در طی قرن بیستم علیرغم رشد علم و تکنولوژی، همواره بر عدم تساوی انسان ها در مقابل بیماری و مرگ، افزوده شده است. بر اساس آمارهای موجود، در طبقات پایین، بیماری های ناشی از سوء تغذیه، رماتیسم، و دستگاه تنفسی به وفور یافت می شود و حال آنکه در طبقات بالاتر آنچه که بیشتر به چشم می خورد بیماری های روانی، خودکشی، فشار خون، مرض قند و نقرس است. آمارها نشان می دهند که هر چه موقعیت اجتماعی و اقتصادی فرد در جامعه پایین تر باشد، طول عمر او کمتر خواهد بود (محسنی، ۱۳۸۶). سلامت اجتماعی شامل ابعاد مهارت های اجتماعی، کارایی اجتماعی و توانمندی (نمودار ۲) شناخت هرکس از خود بعنوان عضوی از جامعه بزرگتر به حساب می آید و بر شرایط اقتصادی و اجتماعی و آسایش شخصی در رابطه با شبکه اجتماعی توجه می شود. درواقع سلامت اجتماعی رابطه شبکه ارتباطات اجتماعی و تعادل شخصی میان فرد و جامعه است.

عوامل اجتماعی در سلامت جامعه

سلامتی دارای ابعاد مختلف جسمانی، روانی، هیجانی، عقلانی، معنوی و اجتماعی است که این مفاهیم ضمن بهره مندی از وجوه مشترک، دارای جنبه های متفاوت نیز بوده و از عوامل متعددی تأثیر می پذیرند. سلامت مفهومی چند بعدی است و تعریف سازمان جهانی سلامت نیز به سه بعد جسمی، روانی و اجتماعی آن اشاره دارد. سلامت جسمی یا زیست شناختی، سلامت در کارکردهای بدن و حالت بهینه عملکرد هر یاخته یا

اندام بدن در هماهنگی کامل با بقیه اعضا است (کبیز، ۲۰۰۴). شرایط اجتماعی که مردم در آن زندگی می کنند اثر بیشتری بر سلامت آنان دارد. موقعیت هایی مثل فقر، تغذیه نامناسب، مسکن نامناسب، بیکاری، درآمد نامطمئن، تحصیلات اندک، تبعیض اجتماعی، سکونت در محیط های محروم از عمده ترین عوامل تعیین کننده سلامت و نابرابری های سلامت هستند. در واقع صحیح است که مراعات بهداشتی و پزشکی می توانند باعث طول عمر و یا بهبودی از یک بیماری جدی شوند ولی آن چیزی که برای سلامت جامعه مهم است، شرایط اجتماعی - اقتصادی است که باعث می شود مردم بیمار شوند و یا نیاز به مراقبت پزشکی داشته باشند.

افراد بر اساس کاری که انجام می دهند و مقدار درآمدی که برای انجام آن کار دریافت می کنند یا به عبارتی دیگر عواملی که منزلت و رفاه اقتصادی آن ها را تعیین می کند، طبقه بندی می شوند. وقتی منزلت اقتصادی - اجتماعی بالا یا پایین می رود افراد با موقعیت های متغیری مواجه می شوند که عمیقاً بر عملکرد فردی و اجتماعی آن ها تاثیر می گذارد. پژوهش ها نشان می دهد که میزان وقوع بیماری روانی با اعتبار اجتماعی پایین، درآمد ناکافی و سطح تحصیلات پایین در ارتباط است (بزازیان و رجایی، ۱۳۸۶). عوامل اجتماعی مؤثر در واقع بیان کننده موقعیت های مختلف مردم در پله های اجتماعی قدرت و منابع می باشند. شواهد حاکی از آن است که بیشترین ابتلا به بیماری ها و قسمت اعظم نابرابری های سلامت در دنیا از عوامل اجتماعی ناشی می شود. بخش عظیمی از ادبیات پیرامون عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر سلامت، در مورد پایگاه اجتماعی است. با ارتقاء وضعیت اقتصادی جامعه، سلامت افراد نیز بهبود می یابد. عوامل اجتماعی نقش اساسی در ایجاد، حفظ و یا از میان رفتن سلامت انسان دارد. شرایط و موقعیت های اجتماعی نه تنها امکان ایجاد بیماری و یا معلولیت را افزایش می دهد، بلکه می تواند افق خاصی را از نظر پیشگیری از بیماری و نیز حفظ سلامت ترسیم نماید (جانسون^۶، ۲۰۱۵). برخورداری از توانایی های عوامل اجتماعی و ارتباطات مؤثر، برای داشتن کارایی موفق در زندگی همه افراد جامعه ضروری است. مهارت های اجتماعی از فرهنگ و گروه های اجتماعی که فرد در ارتباط با آنها قرار دارد، تأثیر پذیرفته و میزان برخورداری از این توانایی ها، در سلامتی رفتاری و اجتماعی افراد نقش بسزایی را ایفا می کند. و اینها، رفتارهایی هستند که بیانگر سلامت رفتاری و اجتماعی افراد است.

کارهام^۷ معتقد است عوامل اجتماعی از سه طریق با بهداشت و سلامت، مرتبط می شوند. عوامل اجتماعی نه تنها می توانند تعیین کنند که فرد مریض شود یا نه، بلکه الگوی سلامت و بیماری جمعیت را نیز شکل می دهند. مکانیسم های اثرگذاری عوامل اجتماعی بر سلامت عبارتست از:

- تجربه ی بیماری؛ عوامل اجتماعی، تجربه بیماری را شکل می دهند. به عنوان مثال، به صورت کمک کردن یا مانع شدن از تسکین یا وخامت علائم بیماری. عوامل اجتماعی از طریق دسترسی یا عدم دسترسی به درمان، ایجاد محیط مناسب یا مضر، و یا تأثیر بر کیفیت مراقبتهای بهداشتی، بر تجربه بیماری اثر می گذارند.
- فاکتورهای اجتماعی؛ الگوهای اجتماعی بهداشت و سلامت، بیماری و مرگ و میر را در سطح جمعیت، تعیین می کنند. در تمام جوامع، سلسله مراتب اجتماعی وجود دارد و درون این سلسله مراتب، در مراتب بالا، وضعیت سلامت بهتر است، در حالی که اکثر بیماری ها در پایین هرم متمرکز شده است.
- متغیرهای اجتماعی؛ می توانند به صورت علل سلامت و بیماری عمل کنند. این مکانیسم در قالب نظریه های اجتماعی، تبیین شده است. بدین صورت امروزه نقش عوامل جامعه شناختی در سلامت، انکار ناپذیر است.

از آنجا که عامل انسانی در فرایند رشد و توسعه ی اقتصادی کشورها، دارای نقش و جایگاه ویژه ای است، لذا سرمایه گذاری انسانی و ارتقای کیفیت نیروی کار، می تواند از طریق بالا بردن سطح سلامت و بهداشت نیروی کار حاصل گردد. بهداشت مناسب، باعث تندرستی مردم و افزایش

⁶ Johansson

⁷ Cockerham

توان بالقوه و بالفعل نیروی کار می شود و نیروی کار سهم بسیار مهمی در افزایش تولید و رشد اقتصادی خواهد داشت. افراد سالم تر، نیروی کار بهتری هستند. آنها می توانند بهتر و به مدت طولانی تر کار کنند و نیز می توانند بهتر فکر کنند. رشد اقتصادی با افزایش درآمد، زمینه ی ارتقاء سلامت را فراهم می کند، اما در صورت عدم اتخاذ سیاست های باز توزیع مناسب، نابرابری درآمدی ناشی از رشد اقتصادی، می تواند تأثیر منفی بر سلامت داشته باشد.

نتیجه گیری

سلامت فرد بنیان و اساس سلامت جامعه است و این دو آن چنان به هم وابسته اند که نمی توان بین آنها حد و مرزی قائل شد. وضعیت سلامت تک تک افراد جامعه، به روش های گوناگون بر سلامت دیگران و عواطف آنها و همچنین شاخص های اقتصادی - اجتماعی جامعه اثر می گذارد. سلامت عمومی، یکی از الویت های اصلی در همه کشورها است. مسائل اجتماعی و مشکلاتی نظیر فقر، بیکاری و بی سوادی، قطعاً به عنوان مشکل در تمام کشورهای دنیا با ابعاد متفاوتی وجود دارند و مسلماً این هدف تمام دولت هاست که بتوانند راهکاری مناسب برای بر طرف کردن موانع و ایجاد آسایش، امنیت و سلامت مردم خویش پیداکنند.

عوامل اجتماعی مانند تحصیلات، محیط زندگی، شرایط معیشت، ساختار فرهنگی و ... در سلامت جامعه و نیز تک تک افراد تاثیر مستقیمی دارند چرا که این عوامل به طور عمده شامل دسترسی به مسکن مناسب، دسترسی به آب سالم و سیستم دفع فاضلاب مناسب، سیستم کارآمد دفع و جمع آوری مواد زائد از محیط زندگی، محیط کاری سالم و ایمن، امنیت غذایی، دسترسی به خدماتی چون آموزش، سلامت، رفاه اجتماعی، خدمات حمل و نقل عمومی و بسیاری عوامل دیگر می باشند که همگی تحت عنوان عوامل اجتماعی قابل جمع بندی هستند،

منابع و مآخذ

- باباپورخیرالدین، ج؛ و دیگران (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین شیوه های حل مساله و سلامت روانشناختی دانشجویان. مجله روان شناسی، سال هفتم، شماره ۸.
- بابایی، نعمت الله (۱۳۸۲). سیاست اجتماعی و سلامت، فصلنامه رفاه اجتماعی، ویژه نامه سیاست اجتماعی، شماره ۱۰، صص ۲۰۱
- بزازیان، سعیده؛ رجایی، یدالله (۱۳۸۶). رابطه بین موقعیت اقتصادی - اجتماعی با سلامت روانی و جسمانی، روانشناسی تحولی، شماره ۱۱، صص ۲۳۷
- پیلتن، فخرالسادات؛ قانع، فرزانه (۱۳۹۱). بررسی جامعه شناختی عوامل موثر بر سلامت عمومی (مطالعه موردی دانشجویان جهرم)، فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان، سال دوم، ش ۵، صص ۷۳
- ریچارد ویلکینسون؛ مایکل مارمورت (۲۰۰۳). عوامل اجتماعی تعیین کننده سلامت، انتشارات حقایق مسلم
- عجم نژاد، رضا؛ خاکرنگین، مریم (۱۳۹۱). عوامل مرتبط با سلامت اجتماعی معلمان شهر مراغه، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴
- کیبیز، ال. ام؛ شاپیرو، آرام (۲۰۰۴). سلامت اجتماعی در ایالات متحده: یک همه گیرشناسی توصیفی، ترجمه حسینی، انتشارات دانشگاه شیکاگو
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۶). جامعه شناسی پزشکی، تهران، نشر آگه
- مطلق محمداسماعیل؛ اولیایی منش علیرضا، بهشتیان مریم (۱۳۸۷)، سلامت و عوامل اجتماعی تعیین کننده آن، تهران، انتشارات موفق
- Adler, Nancy.E؛ Stewart, Judith (2010). "Health Disparities Across the Lifespan: Meaning, Methods, and Mechanisms", Ann. N.Y. Acad.Sci. 1186, P 5-23.
- Cockerham, W. C. (2007). Social causes of health and disease. Cambridge: Polity Press.
- Freeman, Howard.E.؛ Levine, Sol (1989) "Hand book of medical sociology". Prince hall Englewood cliffs, New Jersey.
- Johansson, Shiela. R. (2015). "Health transition research, health policy and human welfare", Health Transition Review, Vol.5, No. 2, pp: 227-230.